

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.272

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).5-27](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).5-27)

Людмила Кравченко, канд. філол. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ
<https://orcid.org/0000-0002-9043-566x>

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄДНАННЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Продemonстрована провідна роль мови у формуванні громадянського суспільства через аналіз її основних функцій, а саме: спілкування, впливу на людину, консолідації громадян, формування національної ідентичності. Порушене питання мови як одного із важливих чинників національної безпеки України. На прикладах продемонстрована роль мови в окупації частини території України Росією внаслідок світоглядного перевербування та зміни національного коду мешканців.

На основі проведеного в 2019 р. опитування 230 військовослужбовців командного складу ЗСУ визначено, що серед багатьох маркерів національної ідентичності офіцери надають перевагу спільній мові та спільному історичному минулому. Українську мову одним із основних об'єднавчих засобів обрали 88 % опитаних, а 94,5 % вважають, що лише вона одна повинна бути державною мовою в Україні.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, державна мова, національна ідентичність, національна безпека, мовне планування, статусне планування, корпусне планування.

I. Вступ. Актуальні питання української соціолінгвістики

Українська соціолінгвістика за короткий проміжок часу змогла досягнути значних успіхів у вивченні мовної ситуації України, мовної поведінки індивіда, соціолектів, мовної політики та інших ключових питань цієї галузі українського мовознавства й продовжує викликати інтерес до предмета свого дослідження у відомих лінгвістів і молодих науковців.

Мовне питання в Україні завжди стояло гостро, якщо брати до уваги тривалий період зросійщення українців і його вплив на формування мовної ситуації наших міст і сіл, який і призвів до виникнення білінгвізму і диглосії як у країні в цілому, так і особливо в міському середовищі центральних, південних і східних областей України. Саме тому увага мовознавців була зосереджена на вивченні мовної ситуації та усного мовлення жителів великих міст, зокрема Києва, Луганська, Тернополя, Донецька, Херсона, Львова, Одеси, Сум, із метою правильно провадити мовну політику в країні, спрямовану на усунення напруження в суспільстві на мовному ґрунті.

Особливе місце належить соціолінгвістичним працям, присвяченим Києву, який почасти диктує моду і правила для мовної поведінки та мовлення усєї країни. Упродовж останній двох десятиріч мовознавці О. Ткаченко, Л. Масенко, С. Соколова, Т. Бурда, О. Данилевська, О. Руда, І. Цар, Н. Матвеева й інші у своїх дослідженнях торкалися мовних проблем, ґрунтовно аналізували мовну ситуацію столиці України різних періодів, напрацьовували рекомендації для формування успішної державної політики в розв'язанні мовних проблем.

Про практичну цінність і суспільну користь цих наукових робіт не лише для України, а й для міжнародного досвіду співпраці варто говорити і в аспекті того, що доволі часто такі дослідження проводили разом із закордонними партнерами за підтримки міжнародних фондів. Так, наприклад, соціолінгвістичні опитування 2017 і 2019 рр. були частиною фінансованого фондом “Фольксваген” міжнародного тристороннього проекту, спрямованого на виявлення та розв'язання мовних і етнолінгвістичних конфліктів і на вироблення ефективної мовної політики в пострадянських Україні та Росії [Матвеева : 103].

Питання мовної політики та реалізації її (тобто питання мовного планування) в Україні впродовж останніх років активно обговорюють мовознавці, соціологи, юристи та громадські діячі на наукових конференціях і круглих столах в Інституті української мови та Інституті мовознавства НАН України, у вищих

навчальних закладах освіти, реалізуючи наступні після соціолінгвістичних досліджень мовної ситуації кроки мовного планування, а саме: 1) визначення цілей і кроків мовного планування (вибір державної мови, визначення ставлення до мов національних меншин тощо), 2) модернізація мови (упорядкування правопису, терміносистем і функціональних стилів, адаптація слів іншомовного походження), 3) створення підручників, словників, організація навчання філологів та журналістів [Селіванова : 351]. Результатом таких обговорень є збірники наукових праць (Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві (2012), Мовні права в сучасному світі (2014), Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (2019)), часопис “Мова і суспільство” (10 випусків за 2010–2019 рр.), окремі монографії (Ажнюк Б. Мовна політика: Україна і світ. К., 2021), а також створення на волонтерських засадах електронного ресурсу “Портал мовної політики” з метою зібрати в одному місці інформацію про становище української мови в суспільстві, популяризувати мову та обговорювати різні думки, ідеї, концепції щодо розвитку й просування української мови¹.

На перший погляд видається, що порушені вище питання достатньо опрацьовані. Однак ці та інші теми були й залишаються життєво важливими для нашого суспільства, а особливо зараз, коли ухвалений Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” (2019) із метою остаточного утвердження української мови в статусі державної і подолання наслідків викривленої диглосної ситуації України постколоніального періоду.

II. Значення мови в суспільстві

Щоб зрозуміти провідну роль мови у формуванні суспільства, варто проаналізувати її основні функції, а саме: спілкування, впливу на людину, консолідації громадян, визначення та формування національної ідентичності тощо.

¹ Портал мовної політики. URL : <https://language-policy.info/pro-proekt/> (дата звернення: 18.03.2021).

1. Головна функція мови – спілкування між людьми, оскільки передавати свої знання, інформацію чи просто побажаннями ми можемо завдяки словам, які вибудовуються в чіткі граматичні конструкції із притаманними кожній мові особливостями. Чи залежить наше сприйняття світу від мови, якою ми спілкуємося? Звичайно, так. Це виявляється і на лексичному рівні (наприклад, українське слово *дружина* походить від однокорененевого слова *друг*, а відповідник його в російській мові *супруга* – від упряжі волів), і на морфологічному рівні (наприклад, слово *степ* в українській мові чоловічого роду, а в російській *степь* – жіночого), і на синтаксичному, зокрема в реченні англійської мови є чітко усталений порядок слів, а в українському реченні – ні, для російської мови притаманні пасивні конструкції, а для української – активні. Тому люди не можуть спілкуватися, якщо кожен із них буде говорити на своїй мові, невідомій співрозмовнику. А фразеологізм *говорити різними мовами* у значенні ‘не розуміти одне одного’ цілком пов’язаний із прямим значенням вислову, на основі якого він і виник.

Що ж до сучасних українських реалій, то ще в 2007 р. соціолінгвіст Л. Масенко писала: “Конфліктність нинішніх мовних проблем України корениться в деформації її мовної ситуації, успадкованої від колоніального минулого. Російській мові вдалося витіснити й замінити українську мову на значній території її поширення у головній функції, яку виконує мова, – функції спілкування” [Масенко, 2007 : 7]. На жаль, поки що це залишається актуальним для нашого суспільства.

2. Мова виконує функцію розрізнення, відокремлення та розпізнавання. Ідентифікація особи у сенсі *свій – чужий* за мовою в сучасній російсько-українській війні яскраво була продемонстрована на прикладі використання російськими бойовиками під час захоплення Краматорська не притаманного для України слова *поребрик*, у значенні ‘бордюр’ і водночас широкоживаного в такому значенні в Санкт-Петербурзі², чим

² Поребрик (мем). URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Поребрик_\(мем\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Поребрик_(мем))
(дата звернення: 18.03.2021).

було підтверджено участь російських найманців у збройному захопленні деяких міст Донецчини. Російські найманці під час радіоперехоплень не розуміли наших військовослужбовців, які для переговорів між собою навмисне використовували українську мову, що також виявляло присутність російських бойовиків на території України, оскільки всі мешканці Донецчини та Луганщини розуміють українську мову. А в певних ситуаціях під час бойових дій завдяки українській мові можна було визначити своїх військовослужбовців, що деколи рятувало їм життя, як це успішно було продемонстровано в документальному фільмі про мовну проблему “Соловей співає доки голос має”³, знятому в 2019 р. режисером Сергієм Кримським і продюсеркою Лесею Воронюк.

3. Мова виконує функцію консолідації суспільства, бо об’єднує й гуртує співрозмовників. Роль мови тут очевидна, бо в Польщі в усіх сферах панує польська мова, у Франції – французька, у Німеччині – німецька. І це цілком природно для всіх, хоча ніхто не заперечує факт володіння громадянами цих країн двома, трьома, а подекуди й чотирма мовами. Що ж до України, то цілком обґрунтовано Л. Масенко зауважує: “Викривлення мовної ситуації країни блокує реалізацію іншої надзвичайно важливої ролі національної мови – об’єднавчої. Об’єднати і відокремити – ось дві головні функції, які вона виконує <...>. Об’єднати населення всередині країни, відокремити зовні, від сусідів. І скільки б політики не намагалися віднайти якісь інші чинники суспільної консолідації, ефективнішого засобу, аніж поширення загальнонаціональної мови, вони не знайдуть” [Масенко, 2007 : 7]. Мешканці, чия мова відрізняється від державної, швидше порозуміються зі своїми одномовцями і більше тяжіють до гуртування з ними. Наприклад, диглосна мовна ситуація на користь російської мови дозволила Росії легко окупувати Крим саме завдяки апелюванню до російськомовного населення.

³ Соловей співає (документальний фільм). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=rDErlyEQFGM> (дата звернення: 18.03.2021).

III. Мова як чинник національної безпеки

Починаючи з 2014 р. у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України й окупацією нею частини нашої території внаслідок гібридної війни на перший план виходить розуміння мови як об'єднавчого чинника суспільства та чинника національної безпеки України.

Із 2018 р. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка співпрацює з Міністерством оборони України в питаннях реалізації мовної політики як безпекового складника держави. Було розроблено курс лекцій на актуальні теми щодо зміцнення позицій української мови в державі та розвитку мови в сучасному українському суспільстві (“Українська мова як чинник національної безпеки”, “Імплементация сучасної мовної політики у Збройних силах України”, “Державна мова як ефективний засіб зв'язку з громадськістю”) і прочитано його упродовж 2018–2020 рр. у Генеральному штабі ЗСУ, Міністерстві оборони України та частині підрозділів Збройних сил України під час роботи 27 регіональних семінарів і 3 круглих столів, проведених за проектом співпраці ОБСЄ зі Збройними силами України⁴.

Окреслимо тут деякі важливі питання, що безпосередньо стосуються мови як безпекового складника держави.

1. Мова – м'яка сила впливу, а отже, і засіб маніпулювання окремою людиною та масами. Це брали на озброєння політики, а американські й канадські лінгвісти аналізували їхні вислови та дії у своїх працях. Лада Рослицька в статті “Мова, психологічна війна, національна безпека” на прикладі деяких висловлювань і певних дій українських політиків і державних службовців (у 2012–2013 рр.) демонструє, як можна спонукати людей до певних вчинків, формувати їхнє світобачення через певні висловлювання, які здатні народжувати у їхніх головах як позитивні, так і негативні думки й ідеї, спроможні навіть спровокувати війну. Такою м'якою силою може скористатися ворог в інформаційній війні, інтенсивність якої залежатиме від

⁴ Розробник і лектор – доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Л. Кравченко.

рівня його національної, культурної, територіальної інтеграції в український простір та від рівня спільної пам'яті (collective memory), а також від спроможності влади протистояти викликам через творення і впровадження правильної державної політики та напрацювання національної стратегії відповідно до інтересів суспільства [Roslycky : 4–6].

Ось тому з кінця 90-х рр. XX ст. розпочалася потужна експансія чужої (російської) мови і культури через літературу й засоби масової інформації з метою прихованого впливу на населення України. А озвучена ще в 2008 р. думка Л. Путіної, що поширення “русского мира” проходить по межі поширення російської мови, цілком відповідала завданням Кремля в аспекті підготовки й проведення інформаційної війни для збройного захоплення українських територій. Захоплення було здійснено Росією в 2014 р. у Криму й на Донбасі під приводом захисту російськомовних мешканців унаслідок маніпулювання їхньою свідомістю. Отже, в інформаційній війні Росії проти України, що передувала збройній агресії, маніпулятивно використали мовне питання та питання захисту населення. До речі, такі прецеденти відомі в історії, зокрема прикладом може слугувати захоплення Німеччиною в 1938 р. території Судет, що належала Чехословацькій Республіці і на якій мешкали етнічні німці та німецькомовні громадяни.

2. Мова може стати потужною зброєю в гібридній війні, за якої конфлікти розгортаються в чотирьох сферах: фізичній (зіткнення фізичних сил), інформаційній (простір, де створюється, обробляється й розподіляється інформація), соціальній (поле взаємодії людей, де переважають історичні, культурні, релігійні цінності, етнічні особливості), когнітивній (сфера мислення, тут відбувається ураження свідомості як представників автохтонного населення, так і бійця) [Гібридна : 27–29]. Прикладом можуть слугувати розтиражовані ворогом думки: “військовослужбовці не потрібні країні”, “не варто воювати за території, які просякнуті сепаратистськими ідеями”, “ми самі владнаємо цей конфлікт”, “ми один народ з росіянами” тощо.

Що ж до когнітивної сфери гібридної війни, то в Україні була розгорнута розроблена російськими військовими, психологами та ідеологами **консцієнтальна війна**, мета якої – ураження та знищення певних типів свідомості. Агресія здійснюється через мову, історію, міфи, релігію, масові заходи, пропаганду, фейки, психологічні віруси тощо. Головне місце в цьому арсеналі посідає використання російськомовного культурного контенту, до якого належать фільми, серіали, музика, література, живопис, комп'ютерні ігри, ток-шоу, розважальні програми тощо. А оскільки *культура* є носієм символів, вірувань, духовних цінностей, містком між спадщиною предків і формуванням світогляду нових поколінь, а також бере участь у формуванні ідентичності, то агресивне нав'язування ворожої культури деформує ідентичність народу з метою його цивілізаційного перевербування [Гречка : 53–54].

3. Вплив мови на формування ідентичності продемонструвала у своїй доповіді доктор Гвінет Сазерлін на семінарі, організованому провідними експертами з Коледжу міжнародної безпеки Національного університету оборони США за підтримки Управління спеціальних інформаційних операцій Командування Збройних сил США в Європі та підрозділів стратегічних комунікацій Міністерства оборони України (19–22 лютого 2019 р.)⁵. Вона довела, що точкою входу до ідентичності є мова, а психологічний подразник у формі слова запускає емоції і поняття, притаманні певній ідентичності, через поєднання трьох складників: сприйняття, пам'яті і мови. Якщо людина двомовна, то слово, однак, апелює до однієї ідентичності більше, ніж до іншої. Адже традиції й культура мають візуальні речі, вбудовані в пам'ять засобами мови (рис. 1).

⁵ В Національному університеті оборони України завершено семінар “Україна та виклики нерегулярної війни: Стратегічний аналіз та реагування” // Міністерство оборони України. Офіційний сайт. 22 лютого 2019. URL : <https://www.mil.gov.ua/news/2019/02/22/v-nacziionalnomu-universiteti-oboroni-ukraini-zaversheno-seminar-ukraina-ta-vikliki-neregu-lyarnoi-vijni-strategichnij-analiz-ta-reaguvannya/> (дата звернення: 18.03.2021).

Рис. 1. Схема апелювання до ідентичності людини, розроблена Гвінет Сазерленд

Однак ідентичність протягом життя може певним чином змінюватися. “Якщо Ви зміните свою мову, зміниться Ваше мислення і безпосередньо внаслідок цього зміняться Ваші установки, і як результат – Ваші дії”, – зазначає дослідниця в галузі сугестивної лінгвістики професор Н. Слухай [Гібридна : 120].

До речі, це може спрацювати позитивно для виправлення мовної ситуації країни у випадку переходу російськомовних мешканців на українську мову спілкування й остаточного утвердження української мови у статусі державної у всіх сферах її функціонування. А може, навпаки, призвести до негативних, а подекуди й незворотних, наслідків у разі поширення російської мови на певних територіях через культурний російськомовний продукт та сферу приватного й релігійного життя, як це трапилося в анексованому Криму та на окупованій території Донбасу.

4. Вплив мови на формування світогляду також не викликає сумнівів, особливо, якщо враховувати викладені вище факти.

Соціолог Ганна Залізняк, спираючись на проведені соціолінгвістичне дослідження 2006 р. у 5 великих містах України, вивела залежність світоглядних переконань громадян від мови спілку-

вання: громадяни, які прагнуть об'єднання з Росією, виявляються скоріше російськомовними, будуть визнавати російську рідною та вимагати для неї преференції на законодавчому рівні, а громадяни, які в повсякденному користуванні спілкуються переважно українською мовою, більшою мірою схильні підтримувати незалежність України [Залізняк : 152].

Цей висновок був опублікований ще в 2008 р., задовго до збройної агресії Росії проти України. А думка Олега Скрипки, висловлена в грудні 2014 р. і підкріплена беззаперечними фактами нашої сучасної історії, повністю його підтвердила: “Ми маємо війну, тому що в нашій країні витіснялися українська мова і культура. Особливо там, де українська мова та музика були майже під заборонаю, тепер ці території окуповані або залиті кров'ю. І я не думаю, що це збіг” [Скороход].

До речі, ці думки можна ще більше увиразнити й тим, що вже сім років триває війна, яка виснажує всю країну, а більшість мешканців територій, прилеглих до зони бойових дій, продовжують обирати до органів місцевої влади та до органів законодавчої влади проросійські політичні партії та проросійських політиків, споживають російський або ж російськомовний культурний продукт, продовжують послуговуватися російською мовою. Політики й досі маніпулюють мовними питаннями для отримання влади, що розколює, а не об'єднує суспільство. Вони упродовж усіх цих років так і не зрозуміли, що мова формує культуру, світогляд, ідентичність, є важливою у процесах розбудови нації. Однак молодь, навпаки, почала ідентифікувати себе як українців саме за мовною ознакою: нині модно бути українцем і спілкуватися українською, що демонструє зростання національно-мовної свідомості людей [Степаненко : 4]. І це дає надію на зміни в світогляді наших громадян у бік українських цінностей.

IV. Мова як маркер національної ідентичності

Усе частіше на найвищому рівні науковці порушують питання ролі мови у формуванні й розбудові національної ідентичності. Прикладом може слугувати круглий стіл “Українська націо-

нальна ідентичність: минуле, сучасне, майбутнє”, проведений 5 листопада 2019 р. в Інституті мовознавства НАН України за підтримки Міжнародної асоціації українців, та публікація в 2020 р. науково-популярної книжки Л. Масенко “Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні”, що є серією есеїв, розрахованих на широке читацьке коло, оприлюднених на сайті “Радіо Свобода” в 2016–2020 рр.

На провідній ролі мови у визначенні та формуванні національної ідентичності наголошували ще на початку ХХ ст. українські мовознавці, етнографи, і культурологи. Мовознавець Василь Сімович ще в 1934 р. наголошував: “Коли брати на увагу суцільність ознак, що творять націю, мова буде одна з найважливіших прикмет самостійности народу” [Шевельов : 9]. Олекса Воропай, написавши в 1958 р. в еміграції етнографічний нарис про звичаї нашого народу й розуміючи вагу цієї праці для наступних поколінь, зазначив: “Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об’єднують окремих людей в один народ, в одну націю” [Воропай : 9].

Загалом, питання формування національної ідентичності важливе для кожної країни. Ґрунтовний аналіз національної ідентичності, поданий у працях українських, американських, англійських дослідників і вчених інших європейських країн, висвітлений у дисертаційному дослідженні Х. Петрів [Петрів : 84–95], яка, спираючись на праці А. Сміта та Д. Міллера, провела власне соціолінгвістичне опитування для визначення аксіологічних характеристик маркерів національної ідентичності [Петрів : 174–183].

Скориставшись зразком розроблених нею анкет, а також її допомогою під час опису й підрахунку результатів, у листопаді 2019 р. ми провели опитування 230 військовослужбовців командного складу Збройних сил України. Офіцерам запропонували оцінити різні критерії національної ідентичності за шкалою від 0 до 5 балів залежно від того, яку роль, на їхню думку, ці критерії відіграють у формуванні нації. Результати опитування із найвищими балами – 4 і 5 – подаємо в табл. 1.

Таблиця 1. Маркери національної ідентичності
(результати опитування військовослужбовців ЗСУ)

№ п/п	Маркери національної ідентичності	Оцінка 5	Оцінка 4
1.	Спільна мова	54 %	(+20 %)
2.	Спільне історичне минуле	42 %	(+32 %)
3.	Людські переконання (члени нації визнають один одного як співвітчизників)	37 %	(+38 %)
4.	Спільні дії (рішення, досягнення результатів)	37 %	(+38 %)
5.	Постійне проживання в одній країні	21 %	(+35 %)
6.	Спільна економіка	20 %	(+31 %)
7.	Спільна релігія	19 %	(+22 %)

Дослідження показало, що серед багатьох маркерів національної ідентичності офіцери надають перевагу спільній мові. Маркер “спільна мова” 54 % респондентів оцінили у п’ять балів із п’яти можливих, а 20 % поставили йому чотири бали. Спільне історичне минуле 42 % оцінюють п’ятьма балами і 32 % – чотирма. Кожному з маркерів “людські переконання”, який передбачає, що члени нації визнають один одного як співвітчизників, і “спільні дії”, який полягає у спільних рішеннях і спільних досягненнях результатів, 37 % військовослужбовців дали п’ять балів і 38 % – чотири бали. Інші ж маркери (“постійне проживання в одній країні”, “спільна економіка” та “спільна релігія”) набрали значно меншу кількість балів.

Разом із цим опитуванням офіцери взяли участь у соціолінгвістичному опитуванні, яке передбачало визначення ролі і статусу української мови. Українську мову одним із основних об’єднавчих засобів у формуванні громадянського суспільства України обрали 88 % опитаних, і 94,5 % вважають, що державною мовою в Україні повинна бути лише українська. Це доволі

високі показники, якщо порівнювати їх із загальноукраїнськими показниками, що свідчить про державницьку позицію і стратегічне мислення офіцерів. А якщо врахувати, що в опитуванні взяли участь військовослужбовці командного складу, які народилися в різних куточках України (а деякі далеко за її межами і в російськомовних рідинах) і які зараз проходять службу в різних регіонах, то можна стверджувати, що опитування підкреслило розуміння офіцерами української мови як націєтворчого чинника, здатного згуртувати людей для захисту своєї країни та достойної відсічі ворогу.

V. Зміна вектора мовної політики в Україні

Революція гідності, анексія Росією Криму і війна на Донбасі в 2014 р. змусили керманців країни під тиском громадськості переглянути державну політику й різко змінити вектор мовної політики в Україні в бік україноцентричності, що сприяло посиленню позицій української мови в різних сферах її функціонування.

Наукова спільнота та громадськість на захисті мови

Ще в 2015 р. кафедра сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка провела два круглих столи – “Мова як чинник єднання суспільства” (8 квітня 2015 р.) і “Мова як чинник національної безпеки” (6 листопада 2015 р.), учасниками яких стали: Міхаель Мозер, Президент Міжнародної асоціації українців (Австрія); Лада Рослицька, директор зі стратегічного розвитку англійськомовного телеканалу “Ukraine Today” (Канада); Алена Анісім, науковий співробітник Державної наукової установи “Центр дослідження білоруської культури, мови і літератури НАН Білорусі” (Білорусь); провідні українські соціолінгвісти – професор Лариса Масенко (Київ) і професор Галина Мацюк (Львів).

Важливим є те, що, окрім зазначених тем, на цих заходах були оприлюднені результати соціолінгвістичного опитування студентів університету, окреслені потужні джерела впливу на суспільство (освіта, засоби масової інформації, культура, соціальні мережі, Інтернет) і запропоновані заходи щодо зміцнення

позицій української мови на державному рівні. Щоб поліпшити мовну ситуацію країни, було окреслено багато важливих кроків:

1. Щодо освіти, то українська мова повинна бути на всіх ланках освіти (від садочка, школи до закладу вищої освіти (ЗВО) і професійного застосування). Це передбачає обов'язковий курс з української мови у вищій школі, безкоштовні курси української мови за державної підтримки для всіх охочих українців (здебільшого для тих, хто давно закінчив навчання), просвітницькі проекти в мережі Інтернет.

2. У засобах масової інформації також має превалювати українська мова. Це передбачає обов'язкове дублювання всіх іноземних фільмів українською мовою, створення нових українськомовних художніх фільмів, показ українських програм по телебаченню не в нічний, а в денний час, зрештою, у майбутньому мова всіх телепередач повинна бути українська.

3. У сфері культури повинні бути квоти на українську музику (українські пісні на радіостанціях), варто відроджувати фольклорні традиції й розвивати сучасну фолькмузику, проводити українські мистецькі заходи.

4. Важливо обстоювати права української мови як державної у всіх сферах життя, передусім у сфері обслуговування.

5. Необхідно боротися за чистоту мовного ландшафту (власні назви, різноманітні написи, реклама тощо), який впливає на людину на підсвідомому рівні, формує її світогляд і спонукає до тих чи тих дій.

Результати обговорень і пропозицій були поширені в мережі Інтернет через університетський сайт і через сайти інших університетів, а також передані до найвищих органів державної влади. Приємно усвідомлювати, що за період 2015–2021 рр. частина пропозицій була повністю втілена в життя, а частина активно впроваджується зараз.

Важливим вважаємо те, що тоді, у 2015 р., для отримання результату об'єдналися не лише науковці, а й уся українська громада.

На початку липня 2015 р. у Києві відбувся Міжнародний форум на підтримку української мови “Нас об'єднає мова”, у

якому взяли участь мовознавці, журналісти, письменники, громадські діячі, активісти, урядовці, серед яких були Герой України Левко Лук'яненко, Міністр освіти і науки України Сергій Квіт, голова оргкомітету Всеукраїнського комітету захисту української мови Олесь Доній, голова Державної комісії з питань литовської мови Дайва Вайшнене (Литва) та ін.⁶ Були зібрані й опрацьовані конкретні пропозиції щодо розвитку і розширення сфер функціонування української мови, на основі чого уклали резолюцію форуму, у якій окреслили чіткі кроки і конкретних адресатів дій. **“Держава повинна всебічно підтримувати українську мову і сприяти її відродженню, гарантувати розвиток української мови на підставі розуміння того, що державна мова є об’єднавчим і націєтворчим чинником, поза яким неможлива ні українська демократична держава, ні сама модерна політична ідентичність українців”**, – так звучало у преамбулі⁷. Резолюцію форуму направили Президенту України, Прем’єр-міністру України, Голові Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України і народним депутатам України, а її зміст оприлюднили в засобах масової інформації. І це мало неабиякий резонанс у суспільстві і відповідно позитивний результат.

Уже 11 грудня 2015 р. була створена Рада з питань національної єдності, до складу якої ввійшли провідні науковці, громадські діячі і найвищі керівники держави. Одне з основних завдань цього консультативно-дорадчого органу при Президентові України – посилення функції державної мови як об’єднавчого й консолідаційного чинника в українському суспільстві, а також засобу зміцнення державної єдності України.

⁶ Нас об’єднає мова – Міжнародний форум на підтримку української мови // International Translation Center Myvic Solutions LLC. URL : <https://myvic.com.ua/nas-ob-yednaye-mova-mizhnarodniy-forum-na-pidtrimku-ukrayinskoji-movi/> (дата звернення: 18.03.2021).

⁷ Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови // Портал мовної політики. 22, липень, 2015. URL : <https://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrimku-ukrajinskoji-movy/> (дата звернення: 18.03.2021).

Рада мала розглядати законопроекти, які стосуються мовної та інформаційної політики⁸.

Мовне планування 2014–2019 років

Як відомо, реалізація державної мовної політики – це мовне планування, яке передбачає послідовність етапів його впровадження. У процесах мовного планування вирізняють заходи: 1) статусного планування (*status planning*), спрямовані на розширення функціональних сфер вживання мови; 2) корпусного планування (*corpus planning*), що мають на меті унормування мови (її правопису, термінології, слововжитку, створення граматики тощо) [Масенко 2010 : 131]. Згодом додали ще два рівні: 3) планування вивчення мови, або навчально-освітнє планування (*acquisition planning*), і 4) планування престижу мови (*prestige planning*) [Ажнюк : 7–8].

За ці останні шість років в Україні значних результатів було досягнуто на корпусному та статусному рівнях планування.

Важливим кроком на рівні *корпусного планування* вважаємо ухвалення постановою Кабінету міністрів України нової редакції “Українського правопису” (22 травня 2019 р.). Текст його підготувала спеціально створена в 2015 р. Українська національна комісія з питань правопису, до якої увійшли вчені-мовознавці Національної академії наук і національних університетів із різних регіонів України.

Що ж до *статусного планування*, то тут варто перерахувати всі закони, укази та постанови, які так чи так порушували питання функціонування державної мови:

1) Закон України “Про державну службу” від 10 грудня 2015 р. (усі державні службовці повинні послуговуватися українською мовою під час виконання своїх обов’язків, а з 2016 р. був запроваджений іспит з української мови для тих, хто хотів стати держслужбовцем);

⁸ Указ Президента України № 697/2015 Про Раду з питань національної єдності. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6972015-19637> (дата звернення: 18.03.2021).

2) Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 р. (були перейменовані міста, селища, вулиці, що містили радянський компонент);

3) Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій” від 16.06.2016 (були запроваджені квоти на пісні українською мовою та ведення програм українською мовою, унаслідок чого з’явилося багато нових виконавців і музичних творів, у рази стало більше українськомовного контенту в радіоефірах);

4) Указ Президента України від 15 травня 2017 р. “Про введення в дію рішення РНБО України від 28 квітня 2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»” (були заблоковані російські сайти та соціальні мережі, що дало можливість обмежити вплив країни-агресорки на українське населення, у 2020 р. ці санкції були подовжені ще на три роки);

5) Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації” від 23 травня 2017 р. (були введені мовні квоти на телебаченні, що в рази збільшило частку телепродукції українською мовою);

6) Закон України “Про вищу освіту” від 1 липня 2014 р.;

7) Закон України “Про освіту” від 5 вересня 2017 р. (в обох законах йдеться про навчання українською мовою, із 2020 р. усі школи з російською мовою навчання перейшли на українську);

8) Указ Президента України від 31 травня 2018 р. “Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України” (було оголошено десятиліття української мови, а Кабінету Міністрів України було доручено розробити у двомісячний строк та затвердити державну цільову програму на 2018–2028 рр., спрямовану на забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови);

9) Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25 квітня 2019 р. (цей закон чекали всі 28 років Незалежності);

10) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. “Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 р.”.

Звичайно, серед усіх названих законів найвагомішим для суспільства є Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної” від 25 квітня 2019 р., адже саме він регулює вживання державної мови в усіх сферах життя. Відповідно до статей Закону у 2020 р. було створено дві важливі для України інституції: 1) Уповноважений із захисту державної мови, у коло обов’язків якого входить здійснювати державний контроль за застосуванням державної мови й розглядати скарги щодо порушень вимог цього Закону, і 2) Національну комісію зі стандартів державної мови, яка має напрацьовувати й затверджувати мовні стандарти та проводити іспит на знання державної мови.

І хоч цей Закон упродовж 2019–2021 рр. постійно атакують проросійські політики, і хоч він пройшов складний шлях до свого ухвалення, змагаючись щонайменше із п’ятьма законопроектами про державну мову [Ажнюк : 314–349], він отримав схвалення й підтримку більшості українців і поступово імплементується в життя.

Варто зауважити, що всі перераховані закони та укази у процесі їхнього впровадження в життя певною мірою працюватимуть і на рівні *навчально-освітнього планування*, і на рівні *планування престижу мови*. Тому можемо говорити про комплексні заходи мовного планування на шляху зміцнення позицій української мови на державному рівні.

Не залишилися байдужими в питаннях захисту й укріплення позицій української мови й місцеві громади. Так, у 2018 р. три обласні ради ухвалили рішення про запровадження мораторію на публічне використання російськомовного продукту в будь-

якій формі на території області до моменту повного припинення окупації території України: 1) Львівська обласна рада – 18 вересня; 2) Житомирська обласна рада – 25 жовтня; 3) Тернопільська обласна рада – 6 листопада. Ці рішення сприяли поширенню українського культурного продукту на території областей і унеможливили ворожий вплив на мешканців цих територій.

VI. Висновки

Аналіз основних функцій мови (спілкування, розрізнення, розпізнавання, відокремлення, об'єднання та консолідації суспільства) довів провідну її роль у формуванні громадянського суспільства. Значення і вага мови для держави незаперечні, бо вона може бути і м'якою силою впливу, а отже, засобом маніпуляції, і стати потужною зброєю в гібридній і консцієнтальній війні. Мова може впливати на формування ідентичності та світогляду окремої людини і водночас виступати конструктором у націєтворчих процесах держави. І зрештою, вона, як довело опитування військовослужбовців ЗСУ, є головним маркером національної ідентичності.

Події 2014 р. (анексія Криму Росією і її збройна агресія на Донбасі) показали українцям, які можуть бути наслідки витіснення з ужитку української мови на окремих територіях. Однак, на жаль, у деяких регіонах України й дотепер панує російська мова, а українці на своїй землі в такому мовному середовищі почувають себе іноземцями. Тому в Україні мова й далі залишається “наріжним каменем національної єдності й національної безпеки, запорукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності” [Мовне : 2].

Упродовж 2015–2021 рр. було проведено безліч заходів і ухвалено багато рішень, спрямованих на зміцнення статусу української мови. Передусім ідеться про закони, президентські укази й урядові постанови у сфері мовної політики, які стосуються мови держслужбовців, освітян, працівників силових структур, мови українського культурного продукту (пісень, кінокартин, радіо- та телепростору), мовного ландшафту і сфери послуг. У комплексі законодавчі ініціативи та новостворені інституції почали докорінно змінювати мовну ситуацію країни.

Проте, на жаль, можемо констатувати, що, у супереч усім ухваленим законам у сфері мовної політики, мовна ситуація хоч і змінюється на користь української мови, однак залишається доволі суперечливою. До цього часу, навіть після загарбання Росією наших територій і семи років російсько-українського збройного протистояння на Сході України, маємо русифіковані мегаполіси, суржикомовні районні міста, значну частку російськомовного контенту в засобах масової інформації, унаслідок чого формується різниця між *офіційною* – українською – мовою спілкування і *побутовою* – російською.

Отже, на шляху утвердження української мови у всіх сферах і на всій території України роботи ще багато. Варто, щоб нарешті всі українці збагнули, що мова є головною умовою існування держави, бо, як зазначав відомий лінгвіст Юрій Шевельов: “Мовне питання неминуче перестане бути тільки лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним” [Шевельов : 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ: Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.
2. Вороний Олекса. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. 1. 455 с.
3. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії. Київ : Нац. акад.СБУ, 2018. 235 с.
4. Гречка С. О. “Культурна зброя” як складник консцієнтальної війни проти України // Мовні й концептуальні картини світу. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2018. Вип. 2 (64). С. 53–58.
5. Залізняк Г. Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2010. С. 132–166.
6. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2010. 243 с.
7. Масенко Лариса. (У)мовна (У)країна. Київ : Темпора, 2007. 88 с.

8. *Матвеева Н. Р.* Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... доктора філософії в галузі гуманітарних наук. Тернопіль–Київ, 2021. 239 с.
9. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ* (Збірник наукових праць). Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2019. 688 с.
10. *Петрів Х. В.* Концептосфера національної ідентичності та її мовна об'єктивація в публіцистичних текстах Оксани Пахльовської : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2019. 312 с.
11. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями, проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
12. *Скороход Ольга.* Олег Скрипка: Території, де українська мова була майже під заборонаю, окуповані або залиті кров'ю війни // Портал мовної політики. 17, Грудень, 2014. URL : <http://language-policy.info/2014/12/17/> (дата звернення: 10.03.2021).
13. *Степаненко М.* Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення // Українська мова. 2015. № 2. С. 7–23.
14. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Чернівці : Рута, 1998. 208 с.
15. *Roslycky Lada.* Language, psychological war, national security // Мова і суспільство. 2015. Вип. 6. С. 3–22.

REFERENCES

1. *Azhniuk B. M.* (2021). Language politics: Ukraine and the world: monograph. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 420 p. (in Ukrainian).
2. *Voropai O.* (1958). Customs of our people. Ethnographic sketch. Part. I. Munich, 455 p. (in Ukrainian).
3. Hybrid war: technologies of suggestion and counter suggestion (2018). Kyiv, National academy of SBU, 235 p. (in Ukrainian).
4. *Hrechka S. O.* (2018). "Cultural weapon" as a component of consciental war against Ukraine. *Movni i konceptualni kartyny svitu*. Issue 2(64). Kyiv : VPC "Kyivskyj universytet", pp. 53–58 (in Ukrainian).
5. *Zalizniak H.* (2010). Ukrainians' language orientations and their civilizational choice. *Language politics and language situation in Ukraine: analysis and recommendations*, Yu. Besters-Dilger (ed.), Kyiv : Vydavnychiy dim "Kyiv Mohyla Academy", pp. 132–166 (in Ukrainian).
6. *Masenko L.* (2010). Sketches in sociolinguistics. Kyiv : Vydavnychiy dim "Kyiv Mohyla Academy", 243 p. (in Ukrainian).

7. Masenko L. (2007). (U)movna (U)krayina. Kyiv : Tempora, 88 p. (in Ukrainian).
8. Matveieva N. R. (2021). Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in Kyiv modern communicative space. Qualification scientific work on the manuscript rights. Ternopil–Kyiv, 239 p. (in Ukrainian).
9. Language legislation and language politics: Ukraine, Europe, the world (Collection of scholarly articles) (2019). Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 688 p. (in Ukrainian).
10. Petriv K. V. (2019). The Conceptosphere of National Identity and its Language Objectivation in Oksana Pakhlovsk's Social and Political Essays. A qualifying scientific work manuscript. Thesis submitted for Candidate Degree in Philology. Kyiv, 312 p. (in Ukrainian).
11. Selivanova O. (2008). Modern linguistics: directions and problems. Poltava: Dovkillia-K, 712 p. (in Ukrainian).
12. Skorohod O. (2014). Oleh Skrypka: Territories, where the Ukrainian language was almost forbidden, are either occupied, or covered with blood of the war. *Portal movnoyi polityky*. 17, December, 2014. URL : <http://language-policy.info/2014/12/17/> (accessional date: 10.03.2021) (in Ukrainian).
13. Stepanenko M. (2015). The Ukrainian language and social and political transformations of the present. *Ukrainska mova*, № 2, pp. 7–23 (in Ukrainian).
14. Sheveliov Y. (1998). The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century (1900–1941): its state and status. Chernivtsi: “Ruta”, 208 p. (in Ukrainian).
15. Roslycky Lada (2015). Language, psychological war, national security. *Mova i suspilstvo*. Issue 6, pp. 3–22.

Liudmyla Kravchenko, Candidate of Philology, Doc.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

Ukrainian Language as a Means of Unification of Society and a Factor of National Security of Ukraine

The article highlights the leading role of language in the formation of society through the analysis of its main functions, namely: communication, impact on a person, consolidation of citizens, the formation of national identity. This work analyses the relationship between the change of the language policy vector in Ukraine towards Ukrainian centricity and the strengthening of the Ukrainian language functioning in various spheres.

The article raises the issue of the role of language as one of the important factors of national security of Ukraine. The role of the language issue in the Russian occupation of a part of Ukraine as a result of a hybrid war is exemplified. An integral part of this hybrid war is a change in worldview and a change in the national code of the inhabitants of the occupied territories.

Based on our sociolinguistic opinion poll of 230 military officers of the Armed Forces of Ukraine, conducted in 2019, it was specified that among a number of markers of national identity, officers chose a common language. 54 % of respondents gave five points out of five possible to the marker of “common language”, and 20 % gave it four points. 88 % of respondents called the Ukrainian language as one of the main unifying tools in the formation of civil society in Ukraine, and 94,5 % believed that only the Ukrainian language should be the state language in Ukraine. It is important that military officers, born in different parts of Ukraine (and some far beyond its borders) and currently serving in different regions of the country, took part in the opinion poll. It allows us to affirm that officers understand the role of the Ukrainian language as a nation-building factor that is able to unite people in order to defend their country.

Keywords: *language policy, language situation, state language, national identity, national security, language status planning, language corpus planning.*

Стаття надійшла до редколегії 12.04.21